

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81'25:7.094

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.6.1/36>

Волченко О. М.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ПОНЯТТЯ ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНОЇ ДОМІНАНТИ В ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

У статті досліджено теоретичні засади проблеми жанрово-стилістичної домінанти в перекладознавстві.

Зазначено, що сучасна теорія перекладу характеризується пріоритетністю комплексного міждисциплінарного підходу до тексту з урахуванням його літературознавчих, лінгвістичних і перекладознавчих аспектів. У зв'язку з цим є потреба у формулюванні перекладацьких теорій, які, з одного боку, забезпечать розв'язання глобальної проблеми реалізації жанрово-стилістичного та культурного потенціалу тексту в іншомовному середовищі, а з іншого – поєднують загальну теорію перекладу з особливостями індивідуального стилю як автора оригіналу, так і перекладача.

Жанрові теорії перекладу – теоретичний напрямок, основи якого закладалися у 80-х роках минулого століття та який надає низку об'єктивних показників для визначення текстових особливостей, відтворення яких є необхідними для жанрової адекватності оригіналу й перекладу. А відтак, поява в теорії перекладу поняття «жанрово-стилістичної домінанти» було своєчасним і конче потрібним.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що у теорії перекладу відсутній уніфікований підхід до визначення структури, критеріїв, умов породження і розуміння досліджуваного феномену. Актуальність роботи обумовлена саме цим фактом.

Історія вивчення проблеми виявила, що поняття жанрово-стилістичної домінанти у перекладознавстві перш за все набуває розвитку, спираючись на сформовані концепції лінгвістики тексту, під час дослідження явищ різних рівнів мови. Інший напрямок наукових розвідок жанрово-стилістичної домінанти сконцентрований на її розумінні як такого типу тексту, що визначає його специфічну структуру та вказує на його жанрову приналежність.

Доведено, що жанрово-стилістична домінанта є сукупністю різнорівневих мовностилістичних формацій тексту, що визначають унікальність його стилю в межах певного жанру.

Ключові слова: жанрово-стилістична домінанта, теорія перекладу, текст, перекладацький аналіз, вихідна мова, цільова мова, трансформація.

Постановка проблеми. Покращення якості перекладу є актуальною проблемою сьогодення, оскільки переклад виступає одним з головних засобів комунікації у мультикультурному середовищі. Друга половина ХХ століття ознаменувалася стрімким формуванням загальної теорії перекладу, результатом якої стали критерії, принципи та методи аналізу оригінальних і перекладних текстів, що були сформульовані як зарубіжними, так і вітчизняними теоретикам і практиками перекладу.

Сучасна теорія перекладу характеризується пріоритетністю комплексного міждисциплінарного підходу до тексту з урахуванням його лінг-

вістичних, літературознавчих, і перекладознавчих аспектів. У зв'язку з цим є потреба у формулюванні перекладацьких теорій, які, з одного боку, забезпечать розв'язання глобальної проблеми реалізації жанрово-стилістичного та культурного потенціалу тексту в іншомовному середовищі, а з іншого – поєднують загальну теорію перекладу з особливостями індивідуального стилю як автора оригіналу, так і перекладача.

Жанрові теорії перекладу – теоретичний напрямок, основи якого закладалися у 80-х роках минулого століття та який надає низку об'єктивних показників для визначення текстових особливостей, відтворення яких є необхідними для жанро-

вої адекватності оригіналу й перекладу. Повністю погоджуємося із твердженням І.Є. Шаргай про те, що введення до теорії перекладу поняття «жанрово-стилістичної домінанта» (деякі автори використовують термін «жанрово-стильова домінанта») було своєчасним і конче потрібним [16].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У наукових розвідках класиків філологічної науки, зокрема і перекладознавства, таких як І.В. Арнольд, В.С. Виноградов, І.Р. Гальперін, М.К. Зеров, Р.П. Зорівчак, Т.А. Казакова, В.І. Карабан, В.Н. Комісаров, В.В. Коптілов, І.В. Корунець, В.А. Кухаренко, О.М. Мороховський, М.А. Новікова, О.Р. Чередниченко, А.Д. Швейцер та ін. сформульовано теоретичні засади дослідження особливостей текстів різних стилів і жанрів, а також проблему їх відображення під час перекладу.

У продовж останніх років в Україні з'явилися наукові розвідки, в яких жанрово-стилістична домінанта є основою як для перекладацького аналізу першоджерела, так і для відтворення цільового тексту (М.Д. Альошина, В.В. Балабін, Д.О. Вотінова, В.В. Демецька, О.В. Ребрій, С.С. Коломієць, О.М. Шапошник, О.В. Юдіна).

Так, досліджуючи тексти військової тематики, О.В. Юдіна робить висновок про те, що жанрово-стилістичні домінанти таких текстів на основі чинника адресованості інтегруються у цілісний комплекс та зумовлюють функціонування мовних засобів в оригіналі та лексичних трансформацій у перекладі [19].

У дисертаційному дослідженні Д.О. Вотінової розглянуто жанрово-стилістичні домінанти антиутопії, яка виступає потужним засобом об'єктивізації фантастичної художньої картини світу як образу квазіреальної дійсності. Авторкою пропонуються способи, прийоми, трансформації та стратегії перекладацького відтворення жанрово-стильових домінант в англо-українському перекладі з урахуванням принципів культурологічного аналізу [5].

М.Д. Альошина систематизує ідіостилістичні домінанти Марка Твена та окреслює перекладацькі труднощі, які впливають на адекватне відтворення ідіостилу письменника та порівнює стратегії і тактики українських, російських та польських перекладів [1].

Аналіз наукових джерел засвідчує, що у теорії перекладу відсутній уніфікований підхід до визначення структури, критеріїв, умов породження і розуміння досліджуваного феномену. Актуальність роботи обумовлена саме цим фактом.

Постановка завдання. У цій статті було поставлено за мету визначити теоретичні засади дослідження жанрово-стилістичної домінанти в перекладознавстві з точки зору мультидисциплінарного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно зауважити, що термін «домінанта» був запозичений мовознавцями з медичної галузі, оскільки вперше був використаний в роботах видатного нейрофізіолога, психолога і невролога О.О. Ухтомського та тлумачився як результат інтегральної діяльності мозку й як спосіб системного реагування психіки людини на вплив зовнішнього середовища.

Н.Б. Іваницька називає домінанту у сфері філології метаодиноцею, підкреслюючи її міждисциплінарний характер і можливість застосування для визначення широкого кола лінгвістичних явищ різних рівнів [6].

Історія вивчення проблеми виявила, що поняття жанрово-стилістичної домінанти в перекладознавстві перш за все набуває розвитку, спираючись на сформовані концепції лінгвістики тексту, під час дослідження явищ різних рівнів мови.

Р.О. Якобсон вважає, що домінанта є компонентом тексту, який фокусує та мотивує інші його компоненти, забезпечуючи інтегрованість структури. Вчений пов'язує її із функцією тексту, яка є базовою для визначення специфіки типу тексту. Досліджуючи цей феномен в аспекті поетичного твору, він впевнений, що його естетична функція є домінуючою [20]. Ю.С. Маслов дотримується подібної точки зору, підкреслюючи, що конкретні висловлювання характеризуються різною комбінацією певних мовних функцій [12].

Лінгвістика тексту оперує поняттям домінанти у процесі дослідження функціонування його лексичних і граматичних одиниць та категорій (Л.Г. Бабенко, О.В. Бондарко, Г.О. Золотова, Ю.С. Маслов, О.І. Москальська, Є.І. Шендельс). Так, наприклад, Л.Г. Бабенко [2] і Є.І. Шендельс [17] розуміють граматичну домінанту як сукупність граматичних ознак для певного типу тексту, що займають в ньому сильні позиції та беруть участь у формуванні його концептуального семантичного простору.

О.В. Бондарко застосовує термін «категоріальні домінанти тексту», які формуються у результаті функціональної спрямованості тексту, яка в свою чергу визначає ймовірні закономірності вибору категоріальних характеристик окремих висловлювань, які реалізуються у виборі певних способів дієслова, часу, особи та ін. [4].

Г.О. Золотова, досліджуючи комунікативні аспекти синтаксису рідної мови, вводить до наукового обігу поняття рематичної домінанти. Під час аналізу структурно-змістової взаємодії синтаксису тексту і синтаксису речення з урахуванням семантичних типів текстових фрагментів вчена виділяє шість типів рематичних домінант: предметну, якісну, акціональну, статальну, статально-динамічну та імпресивну. Предметна рематична домінанта може бути виявлена у фрагментах тексту семантичного типу «опис місця», де назви предметів для зображення картини знаходяться в позиції реми. Якісна рематична домінанта є в текстових фрагментах, що характеризують персонаж або предмет. Дієслова в текстових фрагментах з предметною та якісною рематичною домінантою є неакціональними. Дієслова зі значенням дії є основою акціональної рематичної домінанти. Статальна рематична домінанта зустрічається в текстах, які описують стан та характеризуються вживанням дієслів на позначення кінця або відсутності дії. Тексти зі статально-динамічною рематичною домінантою описують поступову зміну стану. В текстових фрагментах семантичного типу «суб'єктивно-оцінне сприйняття дійсності» рематична домінанта є імпресивною за рахунок використання іменників і прикметників якісно-оцінного характеру на позначення стану [6].

Ю.В. Казарін, використовуючи системний підхід до дослідження поетичного тексту, вважає, що він характеризується одиницями, які виконують домінуючі та побічні функції. Одиниці-домінанти є константними для певного поетичного тексту та поділяються на лінгвістичні, культурні, естетичні, духовні, психологічні, соціологічні, етимологічні та комплексні [10].

Л.Г.Бабенко пропонує методику комплексного лінгвістичного аналізу художнього твору, в якій домінанта пов'язується з прийомами актуалізації текстового змісту й ідентифікується як ефективний інструмент аналізу формальних засобів вираження змісту [2]. Текстова домінанта реалізується, на думку дослідниці, трьома способами:

- оформлення змісту тексту відповідними лексико-синтаксичними засобами у сильних текстових позиціях, а саме у заголовку або епіграфу;
- висока частота застосування певних засобів, яка найчастіше реалізується за допомогою повторюваності певних граматичних явищ;
- нестандартне використання мовних одиниць за рахунок порушення передбачуваності тексту, що досягається незвичною сполучуваністю мовних одиниць (неологізми, okazіоналізми).

Усі проаналізовані вище роботи пов'язані поміж собою у зв'язку з тим, що об'єктом їхнього дослідження виступає найчастотніший компонент мовного рівня.

Інший напрямок наукових розвідок жанрово-стилістичної домінанти сконцентрований на її розумінні як такого типу тексту, що визначає його специфічну структуру та вказує на його жанрову приналежність.

Так, наприклад, В.П. Белянін розглядає домінанту в розрізі психолінгвістичного підходу до художнього тексту та вважає, що цей термін відбиває певні жанрові особливості та авторський спосіб сприйняття, які реалізуються на як на структурній організації тексту, так і на рівні певних слів, словосполучень або стилістичних засобів [3].

О.С. Кухар-Онишко зазначає, що домінантами можуть бути декілька важливих рис авторського індивідуального стилю: «Із усіх можливих та існуючих складників стилю ми вибираємо домінантні – композицію, час і простір, особливості творення образу й образ автора, художню мову [11, с. 56]».

Дослідження О.Б. Складенко художнього тексту, на нашу думку, має комплексний характер, оскільки вченій вдалося у тлумаченні жанрово-стилістичної домінанти відобразити генералізовані риси цього поняття з урахуванням елементів як мовних рівнів, так і рівня тексту в цілому. Вчена робить висновок про те, що «жанрово-стилістичною домінантою в межах обраного автором певного жанру є сукупність маркованих стилістичних складових, що вирізняються в художньому тексті на жанротвірному (макростилістичному) та мікростилістичному рівнях і визначають специфіку авторського ідіостилу. Основним критерієм пошуку домінантних складових є частотність їх ужитку в текстах оповідань, що характеризує домінантні складові як марковані. Поле пошуку домінантних складових є макростилістичний рівень, тобто жанротвірний рівень оповідань, та мікростилістичний рівень (стилістичний рівень) з граматичними та семантичними особливостями» [14, с. 255].

У перекладознавчому аспекті термін «домінанта» у науковий обіг ввів К.І. Чуковський, який вважав, що текст перекладу відрізняється домінантою відхилень від тексту оригіналу.

М.К. Зеров одним із перших підкреслював важливість вивчення текстових та позатекстових особливостей оригіналу, що передбачає цілісного прочитання, результатом якого має стати глибоке

розуміння оригіналу та його історико-культурного контексту. Перекладознавець також наголошував на необхідності визначати домінантні та периферійні властивості тексту оригіналу та рекомендував звертати увагу на максимально адекватне відтворення перших. Периферійні ознаки він пропонував відтворювати частково або взагалі вилучати з тексту як наслідок суб'єктивного прочитання [7].

У зв'язку з необхідністю визначати головні ознаки оригіналу, що мають бути відтворені під час перекладу, Н.В. Шутьмова оперує поняттям типологічної домінанти тексту, яка є сутнісною характеристикою для певного тексту. На думку вченої, у філософському сенсі типологічна домінанта тексту виступає якістю, в якій поєднані типологічні ознаки глибинного та поверхневого рівнів тексту. При такому підході переклад розглядається як діяльність, яка репрезентує типологічну домінанту оригіналу в тексті перекладу, а мета перекладу – це репрезентація змісту оригіналу в цільовій культурі [18].

У цьому ж напрямку реалізовано науковий доробок Є.М. Хайдер. Досліджуючи ідіостиль письменника у перекладацькому аспекті, авторка оперує терміном художньо-типологічної домінанти як єдності ідейно-художніх і лінгвостильових домінант оригінальних і перекладних текстів. У свою чергу ідейно-художні домінанти виступають поетикальною змістовою частиною авторського стилю, лінгвостильові домінанти є мовною конкретизацією, так званою «проекцією» ідейно-художніх домінант у тексті [15].

На сучасному етапі розвитку теорії та практики перекладу набуває важливого значення диференціація текстів, яка пов'язана з їхнім розподілом на функціональні стилі та стрижневим поняттям якої виступає жанрово-стилістична домінанта. Для того, щоб розкрити характеристики певного виду перекладу, необхідно, на думку Т.А. Казакової, брати до уваги три фактори. По-перше, приналежність оригіналу до певного функціонального стилю безпосередньо впливає на особливості перекладацького процесу та вимагає від перекладача знання й використання особливих методів та прийомів. По-друге, орієнтація на цей оригінал впливає на стилістичні характеристики тексту перекладу та засвідчує необхідність вибору мовних засобів, що характеризують відповідний функціональний стиль у мові перекладу. По-третє, результатом взаємодії цих факторів є визначення суто перекладацьких особливостей, які пов'язані з загальними рисами та розбіжностями

між мовними характеристиками аналогічних функціональних стилів мов оригіналу та перекладу, і з особливими умовами та метою перекладацького процесу [9].

Зазначимо, що системне вивчення стилю у перекладі привело до появи в 1988 році саме терміну «жанрово-стилістична домінанта» в дисертації О.І. Макаренка. Дослідниця тлумачить цей термін як інваріант жанру, що реалізується у стилі конкретних текстів та впевнена, що жанрово-стилістична домінанта є ключовим жанрово утворюючим елементом, який має бути обов'язково збереженим у процесі перекладу [13]. Жанрова приналежність тексту виступає важливою умовою для правильного розуміння і відтворення тексту оригіналу. Жанр як тип твору організує всі жанрово утворюючі елементи в єдину систему. Будь-який текст оригіналу поєднує як стилістичні, так і жанрово утворюючі ознаки. Для теорії перекладу важливо, щоб з одного боку, текст був адекватним тексту оригіналу, що передбачає здійснення аналогічних функцій текстів вихідної та цільової мов, а з іншого – щоб текст перекладу був еквівалентним тексту оригіналу та передавав його змістовно-стилістичну систему.

Аналогічний підхід до розуміння досліджуваного феномену спостерігаємо у дослідженнях І.Є. Шаргай та Д.Ю. Вотінової.

Шаргай І.Є., вивчаючи перекладацький аспект ділового листа як окремого мовленнєвого жанру в межах офіційно-ділового стилю, стверджує, що визначальною для його жанрово-стилістичної домінанти є інформативна структура (зміст), що проявляється у сукупності мовних, композиційних і прагматичних ознак [16].

Д.Ю. Вотінова дещо розширює аналізоване явище з урахуванням ключових принципів культурологічного аналізу. Жанрово-стилістичні домінанти художнього твору, як впевнена авторка, є сукупністю різнорівневих мовностилістичних формацій, що визначають унікальність індивідуально-авторського стилю в межах певного жанру та формують специфічну картину світу в оригіналі та перекладі. Виокремлення цих домінант відіграє визначальне значення саме для перекладацького процесу з двох причин. По-перше, враховує смисловий аспект цього процесу та надає можливість перекладачу забезпечити повноту відтворення авторського задуму. По-друге, спираючись на комунікативно-функціональний аспект перекладу, дозволяє здійснити лексико-граматичні трансформації задля природності викладу та вільності читацької рецепції [5].

Висновки і пропозиції. Аналіз наукових розвідок засвідчує, що текст потребує комплексного підходу в теорії перекладу. Існування мовних, стильових і соціокультурних відмінностей між мовами оригіналу та перекладу роблять неможливим створення абсолютно ідентичного тексту засобами цільової мови. У процесі перекладу будь-якого тексту частина елементів тексту оригіналу, а саме його жанрово-стилістична домінанта, відтворюється, частина опускається, а частина їх компенсується за допомогою перекладацьких трансформацій на різних мовних рівнях. Визначення компонентів жанрово-стилістичної домінанти допомагають провести градацію елементів тексту оригіналу,

а їхнє збереження у цільовій мові є першочерговим завданням перекладача. Теорія перекладу накопила багато напрацювань щодо методики визначення жанрово-стилістичної домінанти художнього тексту, але поза увагою залишились тексти галузевого спрямування. У зв'язку зі світовими інтеграційними процесами особливої актуальності набувають тексти юридичної тематики, оскільки є нагальна необхідність у якісній організації перекладу законодавства України англійською мовою, а також перекладу законодавчих актів Європейського Союзу українською мовою. Тому вважаємо, що розвиток досліджень у цьому напрямку є перспективним для жанрових теорій перекладу.

Список літератури:

1. Альошина М.Д. Відтворення ідіостилу Марка Твена в українських перекладах у зіставленні із російськими та польськими (на матеріалі романів «Пригоди Тома Соєра» та «Пригоди Гекльберрі Фінна»): автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.16 «Перекладознавство». Херсон, 2015. 20 с.
2. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста: теория и практика. М.: Флинта : Наука, 2006. 496 с.
3. Белянин В.П. Психолингвистические аспекты художественного текста. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1988. 123 с.
4. Бондарко А.В. Лингвистика текста в системе функциональной грамматики. *Текст. Структура и семантика: Материалы VIII Международной конференции*. М.: СпортАкадемпрес, 2001. Том. 1. С. 4–13.
5. Вотінова Д.О. Жанрово-стилістичні та культурологічні особливості перекладу романів-антиутопій: автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.16 «Перекладознавство». Харків, 2018. 23 с.
6. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. М.: КомКнига, 2007. 368 с.
7. Зеров М.К. Твори: у 2-х томах/ упор. Г. Кочур, Д. Павличко. Том 2: Історико-літературні та літературознавчі праці. К.: Дніпро, 1990. 601 с.
8. Іваницька Н.Б. Функціональна палітра поняття домінувальності в жанрових теоріях перекладу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2017. № 31. Том 3. С. 125–128.
9. Казакова Т.А. Художественный перевод. Теория и практика. СПб: ООО «Инъязыздат», 2006. 544 с.
10. Казарин Ю.В. Поэтический текст как система. Екатеринбург: Урал. ун-т, 1999. 260 с.
11. Кухар-Онишко О.С. Індивідуальний стиль письменника: генезис, структура, типологія. К.: Вища школа, 1985. 171 с.
12. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. М.: Высшая школа, 1987. 272 с.
13. Макаренко Е.И. Жанрово-стилистическая доминанта в переводе: автореф. дисс. ... канд. филолог. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое, сопоставительное языкознание и теория перевода». Одесса, 1989. 16 с.
14. Складенко О.Б. Особливості трактування поняття «жанрово-стилістична домінанта» в сучасній лінгвістики. *Теоретична і дидактична філологія*. 2014. Випуск 18. С. 251–255.
15. Хайдер Є.М. Відтворення авторського стилю Г. Гессе у перекладах українською та російською мовами: дис. ... канд. філ. наук : 10.02.16 «Перекладознавство». Київ, 2017. 229 с.
16. Шаргай І.Є. Комунікативно-прагматичні особливості французького ділового листа в оригіналі та перекладі: автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.16 «Перекладознавство». Київ, 1998. 15 с.
17. Шендельс Е.И. Внутренняя организация текста. *Иностранные языки в школе*. 1987. № 4. С. 140–147.
18. Шутемова Н.В. Понятие доминанты в типологии перевода. *Вестник Пермского университета*. 2015. Випуск 3 (31). С. 46–51.
19. Юдина О.В. Жанрово-стильова обумовленість лексичних трансформацій в перекладах текстів військової тематики (на матеріалі іспанських та українських офіційно-ділових та художніх текстів): автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.16 «Перекладознавство». Одеса, 2013. 23 с.
20. Якобсон Р.О. Работы по поэтике. М.: Прогресс, 1987. 464 с.

**Volchenko O. M. THE CONCEPT OF GENRE AND STYLE DOMINANCE
IN TRANSLATION THEORY**

In the article the theoretical basis of the problem of genre and style dominance is under consideration in Translation Studies.

Modern translation theory is stressed to be characterized by the priority of the complex interdisciplinary approach to the text, taking into account its linguistic, literary and translation aspects. It proves that there is a need to formulate translation theories, which, on the one hand, will provide a solution to the global problem of realizing the genre, stylistic and cultural potential of the text in a foreign language environment, and on the other hand, will combine the general translation theory with the peculiarities of the author's and translator's individual styles.

The genre and translation theories is a theoretical direction, the foundations of which were laid in the 80s of the XX century. These theories provide a number of objective indicators for determining text features, the reproduction of which is necessary for the genre adequacy of the original and the translation. The genre and style dominance is stressed to have appeared in time in translation theory. The scientific works analysis proves that translation theory is lack of a unified approach to defining the structure, criteria, formation conditions and understanding of the studied phenomenon. The relevance of the work is due to this fact.

Viewing the problem it was revealed that in Translation Studies the concept of genre and style dominance has been developing, relying on the formed concepts of text linguistics, during the phenomenon investigation at different language levels. Another aspect of scientific exploration of the genre and style dominant is focused on understanding it as a text type that determines its specific structure and indicates its genre affiliation.

In the article the genre and style dominance is proved to be a set of linguistic and stylistic units of different levels that determines the uniqueness of its style within a certain genre.

Key words: *genre and style dominance, translation theory, text, translation analysis, source language, target language, transformation.*